

Гончар Інна Григорівна,

аспірант

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах трансформації парадигмальних основ у педагогічній науці і практиці, спрямованої на посилення гуманізації та індивідуалізації освітньо-виховного процесу, спостерігається посилений інтерес з боку науковців до реформування системи освіти на засадах теорії вільного виховання. У зв'язку з цим актуалізується звернення до творчої спадщини Костянтина Миколайовича Вентцеля – відомого російського філософа, педагога, громадського діяча, який увійшов в історію педагогічної науки як найвизначніший та найпошлюбніший теоретик і практик вільного виховання. Цінність педагогічного доробку вченого для сучасної науки полягає не лише у тому, що К. Вентцелю вдалося ґрунтовно розробити основні засади, методи та завдання педагогіки свободи, а й тому, що у його багаточисленних роботах можна віднайти ті основні умови, які постають ґрунтом для повноцінної реалізації та впровадження в практику теорії вільного виховання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історіографічний огляд показав, що вивченню педагогічних поглядів К. Вентцеля присвячені роботи М. Богуславського, Б. Бім-Бада, С. Єгорова, Г. Корньотова, Ю. Дружнікова, М. Михайлової, М. Стеклова та ін. Крім того, філософсько-антропологічні погляди К. Вентцеля розглянуті в дисертаційному дослідженні І. Гелашвілі, ідеї космічної педагогіки – в роботі І. Пушкіної, гуманістичні основи виховання – в дослідженнях Г. Репіної, О. Кудрицької, Н. Самойліченко та ін. Однак, разом з тим погляди К. Вентцеля щодо головних умов реалізації ідей вільного виховання залишаються не дослідженим аспектом творчої спадщини вченого.

Мета статті – виокремити та висвітлити головні умови реалізації теорії вільного виховання у творчій спадщині К. Вентцеля.

Виклад основного матеріалу. Як показав детальний аналіз педагогічних праць К. Вентцеля, вчений у своїх роботах, в різний часовий проміжок, неодноразово зупинявся на проблемі створення сприятливих умов для повноцінного впровадження в освітньому процесі концепції вільного виховання. У ході узагальнення думок К. Вентцеля нам вдалося систематизувати ідеї педагога та виокремити три основні сфери (політична, етична, педагогічна), в межах яких лежить сукупність головних умов реалізації педагогіки свободи.

Політична ситуація початку ХХ століття викликала у К. Вентцеля цілковите невдоволення. Він висловлював своє глибоке переконання у тому, що в умовах життя капіталістичного суспільства теорія вільного виховання може бути втілена лише частково, в обмеженому вигляді. Не бажаючи поступатися власними виховними цілями та педагогічною позицією, вчений у своїй праці „Соціалізм та вільне виховання” (1918) заявив про необхідність зміни політичного устрою й переходу до більш гуманної політичної системи – соціалізму.

Він щиро вірив, що саме в соціалістичному суспільстві стане можливою реалізація ідеї „Культу дитини”, а зусилля педагогів будуть спрямовані на те, щоб дати можливість молодому поколінню розвинути якомога більше та гармонійно всі закладені в ньому сили. К. Вентцель був переконаний, що знищення інституту приватної власності на землю, ліквідація експлуатації одних груп населення над іншими неодмінно призведе до „повного усунення будь-яких класів і класової боротьби” не лише у політичній сфері, а й у педагогічній. Слід зауважити, що педагог наділяв соціалістичне суспільство великими можливостями та силами. Підтвердженням цього постає ряд думок, висловлених вченим, які підкреслюють актуальність та необхідність політики соціалізму у процесі становлення та розвитку теорії вільного виховання:

– в соціалістичному суспільстві кожен його індивід покликаний не до того, щоб бути експлуатором або об'єктом для експлуатації, а до того, „...щоб бути творцем суспільних форм і закладів, які усе ширше та повніше втілюють в собі засади братерства та солідарності” [3, с.29];

– соціалістичне суспільство принесе з собою найбільший розквіт як індивідуальної, так і колективної творчості;

– лише в соціалістичному суспільстві постане можливість проголосити і втілити у повному обсязі декларацію прав дитини;

– соціалізм дасть можливість організувати процес виховання та навчання підростаючого покоління на засадах вільної виробничої праці;

– тільки в соціалістичному суспільстві можуть працювати творці-вихователі та розвиватися педагогічна творчість, яка буде ставити своїм завданням виховати з дитини творчу особистість, шляхом звільнення у ній творчих сил.

Наступною сферою, в межах якої мають місце умови реалізації теорії вільного виховання, постає етична, основу якої складає сім'я. Прагнучи збудувати сімейні стосунки на „нових засадах”, К. Вентцель вважав необхідним перш за все викоринити диктатуру і покіру, встановивши натомість „взаємну любов та взаємну повагу один до одного, повну невимушену потребу у духовному гармонійному злитті один з одним...” [2, с.57]. Звісно, така позиція суттєво відрізнялася від традиційного уставу тогочасної сім'ї, збудованого на беззаперечній владі дорослих, що унеможливило повноцінне існування педагогіки свободи.

К. Вентцель був переконаний, що для того, щоб створити той найвищий тип сім'ї, який сприятиме розвитку творчої індивідуальної особистості, батьки повинні, в першу чергу, відмовитися від своєї безмежної влади над дітьми. На думку вченого, це дасть змогу змінити систему побудови взаємостосунків батьків та дітей із типу влади та покіри у стосунки, в основі яких лежать „вільні відносини”. Цим самим педагог прагнув забезпечити усім членам родини рівну свободу, яка надасть можливість звільнити почуття дитини, зробити так, щоб вони втратили примусовий і обов'язковий характер, прийнявши таким чином форму „вільних почуттів”.

Намагаючись сформувати свідомомислячу, творчу особистість, дати їй реальні знання, яким вона знайде застосування у майбутньому, К. Вентцель закликав батьків подарувати шанс дитині стати активним творцем життя, створити для неї можливість, із найбільш раннього віку, брати свідому творчу участь в усіх важливих подіях сімейного життя, отримати практику свідомого втручання у життєві події, і особливо у ті, частиною яких є вона сама. Це, на думку вченого, стане найкращою основою не лише у процесі формування моральних прагнень і почуттів, а й дасть можливість сформувати вільну творчу індивідуальність, підтримувати та опікуватися її творчими силами, уберегти дитячу душу від впливу шаблонів і стереотипів, від простого наслідування, покіри у сфері морального та творчого формування. За переконанням вченого, „нова сім'я”, збудована на таких засадах, стане вільним товариством дітей та батьків у справі їх взаємного духовного та морального вдосконалення.

Таким чином, головне завдання, яке К. Вентцель покладав на „нову сім'ю” в надії створити сприятливу атмосферу для становлення та розвитку теорії вільного виховання, полягає у тому, щоб: надати дитині свободу та права, які будуть

рівноцінній власним, звільнити почуття дитини, дати їй можливість творчої участі у всіх процесах сімейного життя.

Остання визначена нами сфера – педагогічна, має особливе значення у творчій спадщині К. Вентцеля, адже в її основі лежить особистість вчителя та модель тих взаємостосунків, на основі яких має відбуватися весь навчально-виховний процес. Буде це свобода, справедливість і братерство чи, як і раніше, повна покора та залежність від дорослого.

К. Вентцель був переконаний, що у традиційній школі зазвичай вчитель має значення тільки як фахівець у певній галузі науки, „інстанція, що передає знання”, а не як особистість. Це ставить на перше місце не живе духовне спілкування між вчителем та учнем, а передачу суворо визначеної інформації з боку одного і пасивне сприйняття з іншого. На думку вченого, підбір кадрів лише по спеціалізації вчителя, його освіченості та компетентності в межах навчального предмету гальмує встановлення „всебічного духовного спілкування” між вчителем та учнем, яке складає суть всебічного розвитку останнього. Більш цінним, на думку К. Вентцеля, є особистість вчителя, глибина його моральної та духовної думки, цілісність та гармонійність потягів і цілей.

„Вчитель впливає на дитину, – писав К. Вентцель, – хоче він того чи ні – це незаперечний факт” [4, с.52]. Впливає навіть несвідомо, своєю особистістю в цілому, своїми позитивними та негативними рисами характеру. Тому вчений закликав вчителів до того, щоб спрямувати свій вплив на розвиток у дитини здатності здійснювати самостійний вибір, розкрити „приховані в ній творчі сили”, дати можливість вільно розвиватися дитячому організму, його характеру і здібностям, сприяючи цим самим їх повному, досконалому і багатосторонньому розвитку. Педагог був переконаний, що постійний контроль за діяльністю дитини з боку дорослих, навчання своїх переконань та думок, постійні застереження та поради, обмеження свободи вибору та творчого пошуку призводить до того, що в дитині „розвивається повна несамостійність”.

К. Вентцель підкреслював, що вільне виховання не є визначеною виховною системою і не прагне до встановлення односторонності у вихованні. Головною умовою результативності будь-якого виховного впливу педагога бачив „ширу й глибину любові” вчителя до конкретної дитини, з якою доводиться мати справу. Головне застереження, яке у цьому відношенні має місце в поглядах К. Вентцеля, полягає у тому, щоб любов до дитини не перетворилася на прагнення „захистити” її від навколишнього світу, нав’язати правила, що обмежують її вільний розвиток та діяльність.

Неменшого значення у поглядах вченого набуває повага до дитини. К. Вентцель вважав, що замість того, щоб зображати це почуття, що часто відбувається у традиційній школі, потрібно дійсно відчувати шану до вихованця як до самостійної, здатної робити вибір особистості. Цінуючи індивідуальні особливості кожної дитини, поважаючи її право на вільний прояв своїх почуттів, К. Вентцель прагнув бачити поруч із учнем вчителя, який у процесі навчання та виховання головним критерієм хороших і поганих вчинків визначає не свої власні переконання та цінності, а той етичний ідеал, що існує у певній групі людей, пов’язаний з релігійними, філософськими, економічними та іншими переконаннями. Вчитель не може бути істиною в останній інстанції, не може бути „...безапеляційним суддею в тому, з якими саме сторонами природи дитини він буде боротися і які розвивати” [4, с.57]. Він, на думку вченого, мусить пам’ятати, що його життєва позиція та судження можуть докорінно відрізнитися від думки інших, тому вчитель не повинен нав’язувати дитині „своє розуміння” різноманіття й повноти життя як абсолютну істину, а зобов’язаний пропонувати широкий вибір матеріалу для вільного творчого розвитку та пошуку власних цінностей.

Для досягнення цілей у сфері морального виховання особливим значенням К. Вентцель наділяв приклад самих вчителів. Якщо учень бачить у своєму вихователі „свідоме щире прагнення” надати своїй поведінці моральний характер, то це стає сильним поштовхом до розвитку моральності й в самій дитині. Але ще більший вплив на моральний розвиток вихованців повинен здійснити весь лад навчально-виховного процесу, пронизаний духом любові, взаємної поваги, свободи і солідарності, який лежить в основі нормального ставлення до дитини.

Вчений вірив, що вчитель, який буде слідувати у своїй професійній діяльності природним законам розвитку дитини, визнавати її рівноцінним членом суспільства, зможе принести радикальні зміни в систему виховання та навчання. „Систему насильства і примусу замінить система свободи, зникнуть ті жахливі установи та їм подібні навчальні заклади, в яких систематично та планомірно душилась і спотворювалась особистість дитини, в якій, замість вільного та гармонійного розвитку індивідуальності, фабрикували леґіон безбарвних сірих людей, позбавлених будь-якого своєрідного обличчя” [1, с.1].

Таким чином, здійснений нами аналіз поглядів К. Вентцеля привів нас до наступних висновків. У педагогічній сфері діяльності головною умовою реалізації теорії вільного виховання на практиці вчений бачив „нового вчителя”, який має володіти такими особистими якостями: толерантність, що дозволить вчителю прийняти особистість дитини такою, якою вона є, незалежно від її думок, прояву волі та моральних переконань; розвинена інтуїція, яка дасть можливість відчувати те коло наук й спектр інтересів розвитку, яких потребує конкретна індивідуальна особистість; моральний та духовний розвиток, цілісність особистості вчителя, яка стане живим взірцем та прикладом для дитини; стриманість, що головним чином проявлятиметься у терпимості до недоліків вихованця; прагнення самовдосконалення, яке стимулюватиме виникнення в учня того ж почуття.

Висновки. Таким чином, з огляду на вищезначене ми дійшли висновку, що К. Вентцель чітко розумів те коло проблемних питань, які постають перед ним у процесі становлення та розвитку теорії вільного виховання. Відмовившись від будь-яких форм тиску на дитину, він намагався реалізувати головні умови педагогіки свободи у межах трьох сфер діяльності, а саме: політичній – створення в країні сприятливої політичної атмосфери (перехід від капіталістичного до соціалістичного типу суспільства); етичній – формування „нової сім’ї”, на засадах рівноправної свободи кожного із її членів; педагогічній – наявність вчителя, здатного забезпечити вільний творчий розвиток кожної індивідуальної особистості по шляху її найбільшого духовного потягу.

Однак, слід зауважити, що виконане дослідження не вичерпує усіх напрямів означеної проблеми. Предметом подальших наукових розробок може стати проблема авторитету, його значення та місце у теорії вільного виховання К. Вентцеля.

Резюме. У статті цілісно висвітлено головні умови реалізації ідей вільного виховання у поглядах К. Вентцеля. Виокремлено й охарактеризовано основні сфери, в межах яких реалізуються умови. З’ясовано, що фундаментальних змін вчений вимагав у політичній ситуації країни, засадах сімейного виховання та педагогічної діяльності вчителя. Окреслено ключові ідеї, на основі яких повинен відбуватися процес перетворень. Наведено аргументи необхідності та доцільності кожної із умов, представлених К. Вентцем. **Ключові слова:** ідеї вільного виховання, сім’я, вчитель, виховання, навчання, дитина, творчість, свобода.

Резюме. В статье целостно освещены главные условия реализации идей свободного воспитания во взглядах К. Вентцеля. Выделены и охарактеризованы основные сферы, в рамках которых реализуются условия. Выяснено, что фундаментальных изменений ученый требовал в политической ситуации страны, принципах семейного воспитания и педагогической деятельности учителя. Определены ключевые идеи, на основе которых должен происходить процесс

преобразований. Приведены аргументы необходимости и целесообразности каждого из условий, представленных К. Вентцелем. **Ключевые слова:** идеи свободного воспитания, семья, учитель, воспитание, обучение, ребенок, творчество, свобода.

Summary. The article highlighted main terms of holistically implement the ideas of free education in the views of K. Ventsel. Been defined and characterized the areas within which conditions are implemented. It was found that fundamental changes in the political scientist required situation of the country as a family upbringing and pedagogical activity of teacher. Been outlined key ideas on which should be a process of transformation. The arguments of necessity and appropriateness of each of the conditions presented by K. Ventsel. **Keywords:** the ideas of free education, family, teacher, education, training, child, creativity, freedom.

Література

1. Вентцель К. Новые пути воспитания и образования детей / К. Вентцель. – М., 1910. – 110 с.
2. Вентцель К.Н. Свободное воспитание и семья / К.Н. Вентцель // Свободное воспитание. – 1912–1913. – №8. – С. 35–64
3. Вентцель К.Н. Социализм и свободное воспитание / К.Н. Вентцель // Свободное воспитание. – 1918. – №6–7. – С. 23–32
4. Вентцель К.Н. Теория свободного воспитания и идеальный детский сад / К.Н. Вентцель. – М.: Голос труда, 1923. – 106 с.